

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nauka.com.ua | № 11, 2019 | 28.11.2019 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.11.13](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.13)

УДК 338.984: 339.972: 338.22

JEL classification: E6, E10, E12, E13, H72

*В. Г. Панченко,
директор Агентства розвитку Дніпра
ORCID: 0000-0002-5578-6210
Н. В. Резнікова,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-2570-869X
О. А. Іващенко,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Національної академії статистики, обліку і аудиту
ORCID: 0000-0002-8490-778X*

КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВСТАНОВЛЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ЕФЕКТІВ ВІЙСЬКОВИХ ВИТРАТ

*V. Panchenko
Director of Dnypro Development Agency
N. Reznikova
Doctor of Economics, Professor at the Chair of World Economy and International Economic
Relations of Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv
O. Ivashchenko
PhD in Economics, Associate Professor, Head of Department for Economics and Management
of Foreign Economic Activities of National Academy of Statistics, Accounting and Audit*

THEORETICAL APPROACHES TO IDENTIFYING EFFECTS FROM MILITARY SPENDING: A CRITICAL REVIEW

Стаття присвячена систематизації висновків існуючих наукових досліджень з виявлення макроекономічних ефектів військових витрат, і зокрема їхнього впливу на потенціал економічного зростання з тим, аби довести їхню обмеженість на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин та фундаментальних змін у способах підтримки миру і інформаційно-технологічної домінанті політики в сфері безпеки і оборони. В разі, якщо витрати на оборону фінансуються через зростання податків, це призведе до зниження приватних заощаджень і відтак збільшить внутрішню (національну) відсоткову ставку, що витіснить приватні інвестиції. Порівняно підходи представників класичної і неокласичної шкіл, а також кейнсіанців на питання впливу військових витрат на

економічне зростання. Встановлено, що при виявленні макроекономічних ефектів військових витрат: класики апелювали до проблеми інвестицій-заощаджень (з акцентом на ролі процентної ставки); неокласики — до сукупної пропозиції, наслідків витіснення приватних інвестицій, проблеми зайнятості у взаємозалежності із проблемою скорочення випуску; кейнсіанці ставили в центр наукової дискусії проблеми стимулювання сукупного попиту, а відтак розглядали військові витрати як такі, що здатні стимулювати попит, збільшувати купівельну спроможність і національний випуск. Встановлено, що серед наявних досліджень превалюють ті, хто стоїть на теоретичному базисі неокласиків. Відтак найрозповсюдженішими є висновки про те, що: витрати на оборону негативно впливають на зростання економіки; за ситуації, коли витрати на оборону фінансуються за рахунок запозичень, відбувається зростання внутрішньої (національної) відсоткової ставки, оскільки попит на внутрішні кошти, величина яких є постійною, збільшиться; таке витіснення приватних інвестицій призводить до скорочення сукупної пропозиції, а відтак і до скорочення зайнятості та випуску. Проілюстровано механізм прийняття рішень на національному рівні щодо використання обмежених ресурсів та технологій за допомогою кривої виробничих можливостей для оборонної продукції (для потреб національної безпеки) та цивільної продукції (державне та приватне споживання та інвестиції). Визначено, що ційно робиться спроба вийти за межі встановлення простих причинно-наслідкових зв'язків у термінах «зростання-скорочення», «посилення-послаблення» шляхом включення до теоретичного моделювання розгляду питання підтримки миру та форм реалізації воєн нового покоління з врахуванням цілого комплексу їхніх впливів та продукованих ними ефектів — від демографічних до екологічних, що, за різних комбінацій останніх результуються в проблемі продовольчій (проблемі голоду), проблемі бідності й соціальної поляризації (з посиленням загрози зростання потоків мігрантів, спричинених як військовими конфліктами, так і продукованими ними екологічними катастрофами, що позначаються, серед іншого, на загостренні проблеми санітарії, а відтак — зростанні витрат на превентивні заходи щодо стримання розповсюдження хвороб та епідемій), проблемі технологічного розриву та проблемі інформаційної безпеки, питання встановлення макроекономічних ефектів військових витрат постає комплексною проблемою, що вимагає крос-дисциплінарних досліджень. Встановлено, що в умовах деформації формального й фактичного наповнення поняття «війна», а відтак способів її упередження й зростання витрат на підтримання миру, розглянуті підходи не відповідають сучасним запитам на достовірність отриманих теоретичних висновків.

The article is devoted to systematization of the conclusions found in the existing studies aiming to identify macroeconomic effects from military spending, in particular their impact on the potential of economic growth, in order to demonstrate its limited capacities at the present-day phase of the development of international relations, the radically changing ways for support of peace and the dominance of information technology in the security and defense policies. When military spending is financed through tax increase, the private savings will be reduced, entailing growth in the internal (domestic) interest rate, with the subsequent crowding out of private investment. The approaches of classical, neo-classical and Keynesian schools to the issue of impact of military spending on economic growth are compared. It is revealed that in identifying macroeconomic effects from military spending, the classical school focused on the problem of investment and savings (with emphasis on the role of interest rate); the neo-classical school puts emphasis on the total supply, effects from the crowding out of private investment, the problem of employment in relation with the problem of reduction in the output; the Keynesians who build scientific debate of this problem on stimulation of the total demand consider military spending as one capable to push up the demand, increase the purchasing capacity and the domestic output. It is revealed that the existing studies are dominated by arguments built on theoretical foundations of the neo-classical school. Hence, the most widespread research conclusions are as follows:

military spending has negative impact on economic growth; in the situation when military spending is financed by loans, the internal (domestic) interest rate is growing, because the demand for internal funds, which stock is constant, will increase; this crowding out of private investment, shrinking the total supply, will reduce the employment and the output. The mechanism for national decision-making on use of limited resources and technologies is illustrated by the curve of production capacities for defense products (for needs of national security) and civil products (government and private consumption and investment). It is shown that once an effort is made to move beyond setting elementary causalities in terms of “growth-reduction” or “strengthening-easing” and includes the problem of peace support and forms of new generation of warfare with due account to the array of their impacts and effects – from demographic to environmental ones, various combinations of which bring about the food problem (starvation problem), the problem of poverty and social polarization (with the increasing threat of the waves of migrants, caused by military conflicts and environmental disasters generated by them, which, inter alia, aggravates the sanitation problem, boosting thereby expenditure on preventive actions to contain deceases or epidemics), the problem of technology gap and the problem of information security – the issue of indentifying macroeconomic effects from military spending appears as a complex problem requiring cross-disciplinary studies. It is revealed that in the conditions when the formal and actual meaning of the notion “war” is distorted, with methods of its prevention deformed and peace support spending boosted, the analyzed approaches will not meet the modern demand for reliable theoretical conclusions.

Ключові слова: макроекономічні ефекти; економічне зростання; оборонна продукція; цивільна продукція; оборонні витрати.

Keywords: macroeconomic effects; economic growth; defense goods; nondefense goods; defense costs.

Актуальність теми. Нові війни і війни попередніх часів відома дослідниця М. Калдор [1] протиставляє з точки зору їх цілей, методів ведення та способів їхнього фінансування. На противагу геополітичним або ідеологічним цілям колишніх воєн, мета нових воєн лежить в сфері т.зв. «політики ідентичності» (англ. «identity politics»). Витрати, що супроводжують забезпечення їхнього ведення, через специфічність їхніх проявів (яка, на переконання М. Калдор полягає у незліченній кількості транснаціональних зв'язків, через що складно встановлювати відмінність між внутрішнім і зовнішнім, між агресією (напад з-за кордону) і репресією (атака зсередини країни) або навіть між локальним і глобальним) складно ідентифікуються. Деякі автори [2; 3; 4] описують нові війни як приватизовані або неформальні війни. Проте, не дивлячись на те, що «приватизація насильства», за підходом М. Калдор — важливий елемент цих воєн, на практиці не можна з легкістю виявити різницю між публічним і приватним, державним і недержавним, формальним і неформальним, мотивованим з економічних і мотивованим з політичних мотивів [1, с.30]. Термін «Постсучасна війна» (англ. «post-modern war») М. Калдор використовує для протиставлення її війні класичної епохи модерну і використовує його для позначення віртуальних війн і воєн в кіберпросторі. Наявні дослідження макроекономічних ефектів військових витрат [5] обмежуються аналізом витрат державного бюджету [6], хоча й фокусуються на аналізі проблеми інвестицій і заощаджень, яка б могла набути альтернативного осмислення в разі включення до аналізу ролі приватних інвестицій у розробку технологій та відповідних засобів для задоволення потреб в обороні чи протидії насильству або тероризму [7]. Термін «гібридні війни» (для позначення тих конфліктів, для яких характерне змішання різних типів війни, як то війни із застосуванням звичайних озброєнь, боротьби з сепаратистами, терористами), який охоплює ту розмитість публічного і приватного, державного та недержавного, формального і неформального, що характеризує нові війни набуває дедалі більшого поширення. Дж. Мюллер [8] говорить про «уламки» воєн і зауважує, що війна в її класичному розумінні нині ховається під маскою політичного конфлікту, актуалізує імперативність трансформації оборонної політики. Наступ епохи інформаційних технологій не лише тягне за собою глибокі наслідки для майбутніх способів ведення війни, але й їхнього забезпечення, а отже — фінансування. Наявні дослідження проблеми військових витрат відтак проводяться в рамках успадкованих від минулого інституційних структур, пов'язаних з війною і збройними силами, що не відповідає потребам сьогодення, з огляду на виклики, що стоять перед Україною в умовах військового протистояння з Росією [9; 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлення макроекономічних взаємозалежностей між витратами на оборону і темпом зростання економіки опинилось в дослідницькому ракурсі багатьох вчених, серед яких виокремлюються наукові розробки А. Війєвіра і М.Дж. Вебба [11], О. Йозоя [12], К. Лі та С.Т. Чена [13], М.А. Баса [14], Дж.-С. Куарезма та С. Райтшулера [15], Ф. Халісіоглу [16], Б.С. Абу і К.А. Абу [17], Г.С. Атесогу [18], А.Р. Чодхурі [19], авторських колективів на чолі з К. Колліас [20], Дж. Йилдиримом [21] та А.Г. Дакурою [22], Дж.-П. Данне [23], хоча піонером у цій галузі досліджень став саме Е. Бенуа [24], який у 1973 р. опублікував свою працю під назвою «Захист і економічне зростання в країнах, що розвиваються» (англ. «*Defense and Economic Growth in Developing Countries*»). Наявна література фактично репрезентує собою логіку кейнсіанського (такого, що базується на пошуку короткострокової рівноваги) або неокласичного (такого, що базується на пошуку довгострокової рівноваги) підходів, втім за кожного з них виокремлюються два основні канали, через які витрати на оборону можуть впливати на ВВП. Кейнсіанський підхід ґрунтується на першорядній ролі сукупного попиту. Згідно з кейнсіанським підходом, зі зростанням витрат на оборону збільшуватиметься сукупний попит, і таке збільшення попиту здатне призвести до зростання випуску та зайнятості. Отже, витрати на оборону мають позитивний вплив на зростання економіки. Цей підхід прийнято в цілій низці досліджень, зокрема, М. Хлетоса та К. Колліаса [25], Д. Ліма [26], Дж. С. Сміта і М.Г. Тьютла [27]. Цілком прогнозовано, що неокласичний підхід (представниками якого є авторський колектив на чолі з Дж. Мурдохом [28], С. Сезгіном [29], А. Мінц та Р.Т. Стівенсон [30; 31], В.Р.Дж. Александер [32]) ґрунтується на першорядній ролі сукупної пропозиції і тому, згідно до його висновків, зроблених на базі стандартних для неокласиків припущень, зростання витрат на оборону спричинить зростання державних витрат, які витіснять приватні інвестиції. Заміщення приватних інвестицій відбуватиметься, за системою аргументацій неокласиків, за такими причинно-наслідковими зв'язками:

1) В разі, якщо витрати на оборону фінансуються через зростання податків, це призведе до зниження приватних заощаджень і відтак збільшить внутрішню (національну) відсоткову ставку, що витіснить приватні інвестиції.

2) За ситуації, коли витрати на оборону фінансуються за рахунок запозичень, відбувається зростання внутрішньої (національної) відсоткової ставки, оскільки попит на внутрішні кошти, величина яких є постійною, збільшиться. Таке витіснення приватних інвестицій призведе до скорочення сукупної пропозиції, а відтак і до скорочення зайнятості та випуску. Отже, згідно з неокласичною моделлю витрати на оборону негативно впливають на зростання економіки.

М.А. Анвар [33], Дж.П. Данне [34], Дж. Йилдрим, С. Селамі і О. Надір [21] поставили за мету дослідити макроекономічні наслідки індо-пакістанського протистояння, і такий інтерес є виправданим в силу об'єктивних причин: витрати на оборону завжди залишались в Пакістані високими через його довготривалий конфлікт із Індією з моменту заснування Пакістану як держави, а потім, пізніше, починаючи з 2001 р., через взятий курс на боротьбу/протистояння з тероризмом. Крім того, Пакістан та Індія вели крупномасштабні війни в 1947–1948 рр., 1965 р., 1971 і 1999 рр., що привело до гонки озброєнь між цими двома сусідами. Автори - кожен, окремо одне від одного - дійшли подібних висновків, отриманих в процесі здійснення фактично однакових спостережень: витрати на оборону Пакістану протягом останніх двадцяти п'яти років не опускались нижче позначки у 3,1 % ВВП (що було зафіксовано у 2009 р., і таке скорочення витрат на оборону частково пояснюється одержанням Пакістаном міжнародної військової допомоги), становивши у середньому 4,5% ВВП в період з 1995 р. по 2009 р.. Між витратами на оборону Індії та Пакістану спостерігається тісний причинно-наслідковий зв'язок, оскільки масштабні витрати на оборону фінансуються з обмежених ресурсів Пакістану.

Теорія ендегенного зростання (Л. Пьероні [35]) забезпечує основи для встановлення зв'язку між часткою військових витрат до ВВП і довгостроковим економічним зростанням, прогнозуючи обернений зв'язок між ними. В дослідженні, авторами якого є Р. Фаїні [36], використовувались дані для 17 країн ОЕСР за період 1960–1980 рр. Просту математичну модель, основану на економічній теорії, використано для аналізу трьох відносно однорідних підгруп країн. Виявлено, що військові витрати загалом мають негативний вплив як на інвестиції, так і на показники темпів економічного зростання для всієї вибірки країн і для підгруп, за винятком середземноморських країн. В статті В.Р.Дж. Александера [32] змодельовано вплив військових витрат на економічне зростання через визначення чотирьох галузевих виробничих функцій. Цю модель зіставлено з даними від групи розвинених країн. Зроблено висновок, що сукупний вплив військових витрат на зростання не є ані дуже позитивним, ані дуже негативним, хоча оборонний сектор є значно менш продуктивним, ніж «решта» економіки. Дослідження Е. Караголя [37] відрізняється від попередніх хоча б тим, що в ньому розглядається зв'язок між «зброєю та зростанням» у часі, а також аналізуються загальні ефекти та зовнішні ефекти або т.зв. екстерналії військових витрат. Результати М. Найта, Н. Лоайза і Д. Вілануева [38] демонструють неоднозначний вплив військових витрат (як позитивний, так і негативний) на економічне зростання в Латинській Америці, але чистого позитивного впливу не виявлено. Дж.П. Дуан [34] продовжує дискусію щодо економічного впливу військових витрат на економічне зростання на прикладі вибірки країн з малою відкритою економікою, що переживають індустріалізацію, наводячи окремі докази негативного впливу військових витрат на зростання та інвестиції. Натомість в статті Дж. Йилдирима [21] емпірично розглянуто вплив військових витрат на економічне зростання для країн Близького Сходу та Туреччини за період 1989–1999 рр., і на основі використання перехресного методу та методу динамічного

панельного оцінювання для встановлення зв'язку між військовими витратами та економічним зростанням підтверджено стимулюючий вплив військових витрат на економічне зростання в країнах Близького Сходу і Туреччини в цілому.

Мета дослідження полягає у систематизації висновків існуючих наукових досліджень з виявлення макроекономічних ефектів військових витрат, і зокрема їхнього впливу на потенціал економічного зростання з тим, аби довести їхню обмеженість на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин та фундаментальних змін у способах підтримки миру і інформаційно-технологічної домінанті політики в сфері безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з підходу використання обмежених ресурсів, який актуалізує необхідність прийняття вибору на користь виробництва тих чи інших товарів (у нашому випадку, мова йде про конкуренцію за використання ресурсів на виробництво оборонних та цивільних товарів), передбачається, що скорочення військових витрат здатне спродувати певні «дивіденди» у вигляді зростаючого реального приватного і державного споживання й можливостей для інвестування, а відтак, стимулювати виробництво споживчих та пропозицію інвестиційних товарів. Відтак річні зростаючі можливості, за припущенням, дорівнюватимуть обсягам річного скорочення військових витрат. На Рис.1 проілюстровано механізм прийняття рішень на національному рівні щодо використання обмежених ресурсів та технологій за допомогою кривої виробничих можливостей для оборонної продукції (для потреб національної безпеки) та цивільної продукції (державне та приватне споживання та інвестиції). На цій кривій показано максимальний обсяг одночасного виробництва оборонної (M) та цивільної продукції (N), який може бути одночасно вироблено за наявних обсягів капіталу та пропозиції робочої сили.

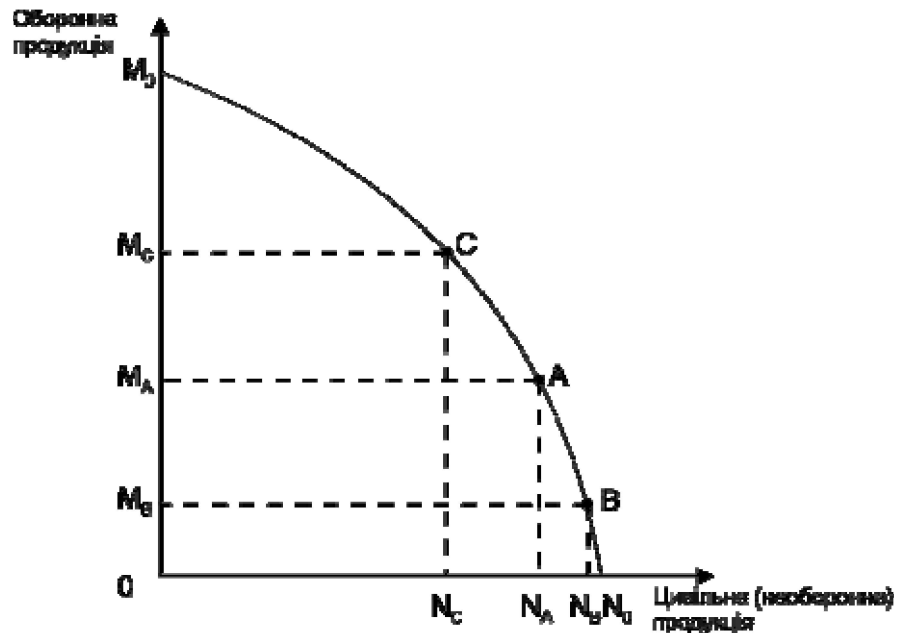

Рис. 1. Крива виробничих можливостей для виробництва оборонної і цивільної продукції

Джерело: [39, р. 340]

Беручи за припущення, що всі наявні ресурси повністю задіяні у виробничому процесі, функціонування економіки, незалежно від рівня її оборонних витрат, відбувається на граничному рівні можливостей. В разі, якщо на виробництво оборонної продукції не спрямовується жодний обсяг ресурсів, загальний випуск цивільної продукції характеризується точкою N_0 . Відтак виробництво оборонної продукції потребує забезпечення виробництва певної продукції для забезпечення потреб інвестиційного процесу та споживання. Альтернативна вартість або так звані витрати втрачених можливостей забезпечення певного рівня національної безпеки, наприклад, в точці M_A відповідає обсягу втраченого виробництва цивільної продукції — $N_A - N_0$. І, навпаки, якщо стан економіки відповідає точці A, тоді скорочення оборонних витрат до нуля призводить до збільшення виробництва цивільної продукції на $N_A - N_0$. Іншими словами, на Рис.1 зображені можливі численні проміжні співвідношення ситуації розподілу обмежених ресурсів між двома секторами економіки — цивільно орієнтованим та оборонно орієнтованим.

Таким чином, при зменшенні оборонних витрат (наприклад, $M_B - M_A$) відбудеться збільшення можливостей для виробництва цивільної продукції (в обсязі $N_B - N_A$).

У цьому контексті заслуговує на увагу розгляд впливу на добробут збільшення можливостей інвестування та споживання, що відбувається за рахунок зменшення обсягу військових витрат. В рамках підходу кривої виробничих можливостей (КВМ) можна розглянути вплив зменшення обсягів військових витрат на добробут. На Рис.2 показана КВМ, подібна до тої, що зображена на Рис.1, але з додаванням двох

кривих байдужості — кривих, що з'єднують всі комбінації кількості товарів, які перебувають у відношенні байдужості, що виступають наглядним способом представлення відношення переваги у випадку виробництва оборонних і цивільних товарів, які відповідають заданому рівню «добробуту» і «корисності». Крива, позначена як «u», показує вищий рівень корисності порівняно з кривою u' .

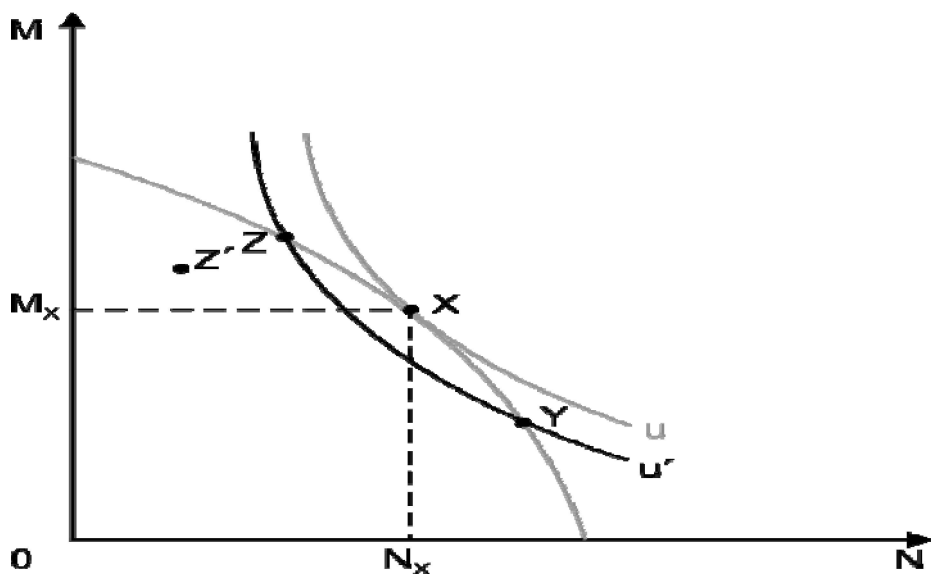

Рис. 2. Оптимальні рівні численних проміжних співвідношень виробництва оборонних і не оборонних товарів

Джерело: [39, р. 342]

Форма кривих байдужості відображає поняття спадаючої граничної суспільної корисності. Наприклад, точка Y порівняно з точкою Z , демонструє ситуацію, за якою бажання нації споживати товари не оборонного призначення переважає запит на безпеку. В точці перетину кривих байдужості « u » і виробничих можливостей (в т. X) корисність для нації є максимальною при заданих обсягах ресурсів. На цьому оптимальному рівні споживання співвідношення граничної корисності виробництва товарів оборонного і цивільного призначення (нахил кривої « u ») відповідає граничній нормі трансформації (збільшенню випуску товару цивільного призначення, якого можна досягти шляхом скорочення випуску оборонного товару на одиницю або скорочення випуску товару оборонного призначення, необхідне для збільшення випуску товару цивільного призначення на одиницю продукції).

Оптимальна кількість виробництва товарів оборонного і цивільного призначення відповідають точкам M_x і N_x . Якщо перерозподіл ресурсів залишиться незмінним, тоді переміщення в бік тої чи іншої комбінації виробництва продукції на КВМ (або всередині неї) призведуть до зменшення рівня національного добробуту. Таким чином, хоча зміщення з точки X до точки Y і візуалізує позитивний ефект у вигляді збільшення обсягів доступних ресурсів для виробництва продукції цивільного призначення, по факту, відповідає ситуації зменшення національного добробуту.

Розглянемо два сценарії, за якими зменшення оборонних витрат може покращити добробуту шляхом створення більших можливостей для споживання та інвестицій. По-перше, згідно припущення, існуюче поєднання наявних в країні ресурсів може бути неоптимальним, а, отже, таким, що обмежуватиме виробництво необхідних обсягів товарів. Якщо, наприклад, стан економіки описується точкою Z (що розташована ліворуч від точки X на КВМ), військові витрати будуть вважатись надто високими з позицій суспільного добробуту. І, навпаки, існуючі можливості можуть відповідати точці Z' , перебування в якій означає їхнє недовикористання. У цьому випадку оборонні витрати є також надто високими і, на чому слід зробити наголос, економіка працює нижче своїх потенційно можливих рівнів випуску. По-друге, скорочення оборонних витрат може призводити до покращення добробуту в разі, якщо воно стає реакцією на зменшення зовнішніх загроз (що ілюструється на Рис.3, де нові криві байдужості знаходяться нижче кривої байдужості « u » і позначені як $\tilde{u}_0, \tilde{u}_1, \tilde{u}_2$).

У цьому випадку, той же самий рівень національної безпеки може бути забезпечений з меншими рівнями оборонних витрат, і менший обсяг виробництва продукції оборонного призначення M з тою ж саме кількістю виробництва цивільної продукції N (N_x) забезпечує однаковий рівень корисності ($\tilde{u}_0 = u_0$). Гранична вартість збільшеного випуску продукції оборонного призначення M порівняно з вартістю втрачених обсягів споживання продукції цивільного призначення падає. Таким чином, нова комбінація M і N для забезпечення максимального рівня добробуту відповідає точці Y , де обсяг виробництва цивільної продукції N збільшується до значення N_y , а обсяг виробництва оборонної продукції M зменшується до M_y . Таким чином, чистий ефект добробуту від зменшення військових витрат $M_y - M_x$ буде відобразитися переходом від кривої \tilde{u}_1 до \tilde{u}_2 .

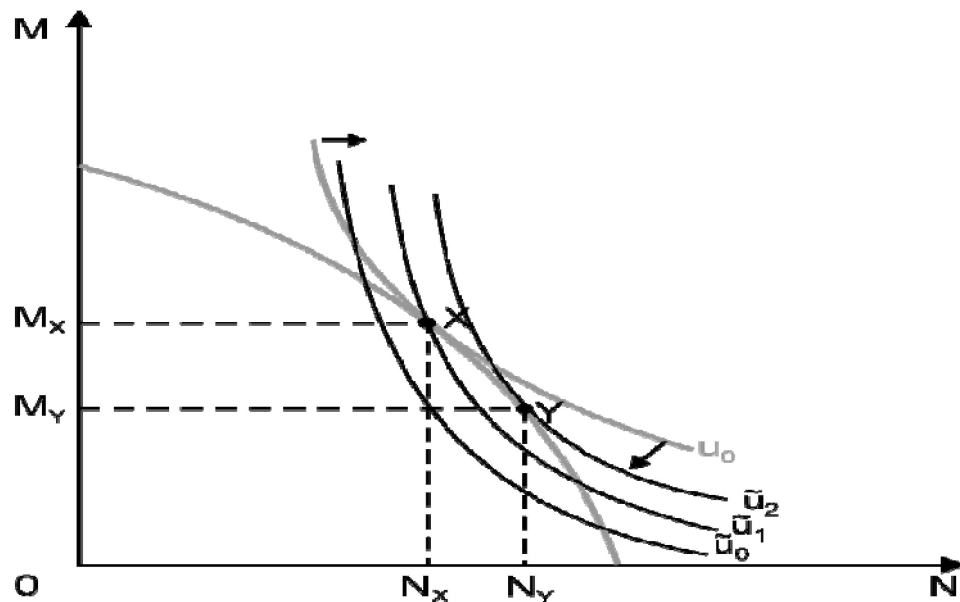

Рис. 3. Оптимальні рівні виробництва товарів оборонного і цивільного призначення за біхевіористського підходу

Джерело: [39, pp.345-346]

Увігнута форма КВМ відображає спадаючу граничну віддачу при трансформації продукції (що зображується кривою трансформації продукції, яка являє собою графік порівняння темпів виробництва товарів оборонного і цивільного призначення, на випуск яких спрямовуються визначені обсяги наявних факторів виробництва; трансформація продукції показує можливий перерахований рівень виробництва одного товару, який в результаті дає рівень виробництва іншого, що дозволяє визначити ефективність виробництва так, щоб виробництво одного товару давало максимальний рівень виробництва іншого товару). Це означає, що обсяг виробництва цивільної продукції, від якого слід відмовитись з тим, аби виробити більший обсяг оборонної продукції, супроводжується збільшенням M . Наприклад, на Рис.1 рух від точки C до точки A і рух від точки A до точки B включає однакове зменшення військових витрат. Починаючи з точки з більш високим рівнем оборонних витрат (M_C), однак таке скорочення військових витрат означає більше додаткового виробництва товарів цивільного призначення порівняно із ситуацією, змодельованою точкою B (тобто $N_A - N_C > N_B - N_A$).

Враховуючи, що всі ресурси повністю використовуються, дане зменшення виробництва оборонної продукції в ситуації, коли її початковий рівень виробництва є низький — наприклад, за ситуації відсутності військових загроз — означатиме менші додаткові рівні споживання та інвестицій, ніж тоді, коли рівень військових витрат високий (наприклад, у часи військових дій та підвищених загроз). Будь-які додаткові інвестиції збільшують майбутню ресурсну базу, покращуючи майбутнє зростання випуску і можливостей інвестування та споживання. Таким чином, навіть у ситуації, коли скорочення військових витрат носило тимчасовий характер (наприклад, тривало один рік), вигоди в термінах збільшення виробничої спроможності буде відчутним протягом багатьох років потому. Цей довгостроковий ефект може бути змодельовано в рамках підходу, представленого вище у вигляді зсуву назовні кривої виробничих можливостей.

Втім, щойно робиться спроба вийти за межі встановлення простих причинно-наслідкових зв'язків у термінах «зростання-скорочення», «посилення-послаблення» шляхом включення до теоретичного моделювання розгляду питання підтримки миру та форм реалізації воєн нового покоління з врахуванням цілого комплексу їхніх впливів та продукованих ними ефектів — від демографічних до екологічних, що, за різних комбінацій останніх результуються в проблемі продовольчій (проблемі голоду), проблемі бідності й соціальної поляризації (з посиленням загрози зростання потоків мігрантів, спричинених як військовими конфліктами, так і продукованими ними екологічними катастрофами, що позначаються, серед іншого, на загостренні проблеми санітарії, а відтак — зростання витрат на превентивні заходи щодо розповсюдження хвороб та епідемій), проблемі технологічного розриву (із врахуванням дії приватного сектору у його загостренні [40]) та проблемі інформаційної безпеки, питання встановлення макроекономічних ефектів військових витрат постає комплексною проблемою, що вимагає крос-дисциплінарних досліджень, в яких, згідно поглядів А. Філіпенка [41], існують три підходи: мультидисциплінарний, міждисциплінарний та трансдисциплінарний. Мультидисциплінарність означає, що точки зору на спільну проблему двох дисциплін A та B розглядаються одночасно, однак не інтегруються. За міждисциплінарного підходу точки зору на спільну проблему двох дисциплін A та B інтегруються (посднуються) для отримання більш узагальненого розуміння. У широкому значенні міждисциплінарність передбачає взаємну інтеграцію організаційних концепцій, методологічних процедур, епістемології, термінології, даних та організації досліджень і навчання. На відміну від інтеграції дисциплін, за трансдисциплінарності відбувається синтез різноманітних знань з потенційною можливістю переходу до нової якості, зародження нового наукового напрямку чи наукової дисципліни [41, с. 7-9].

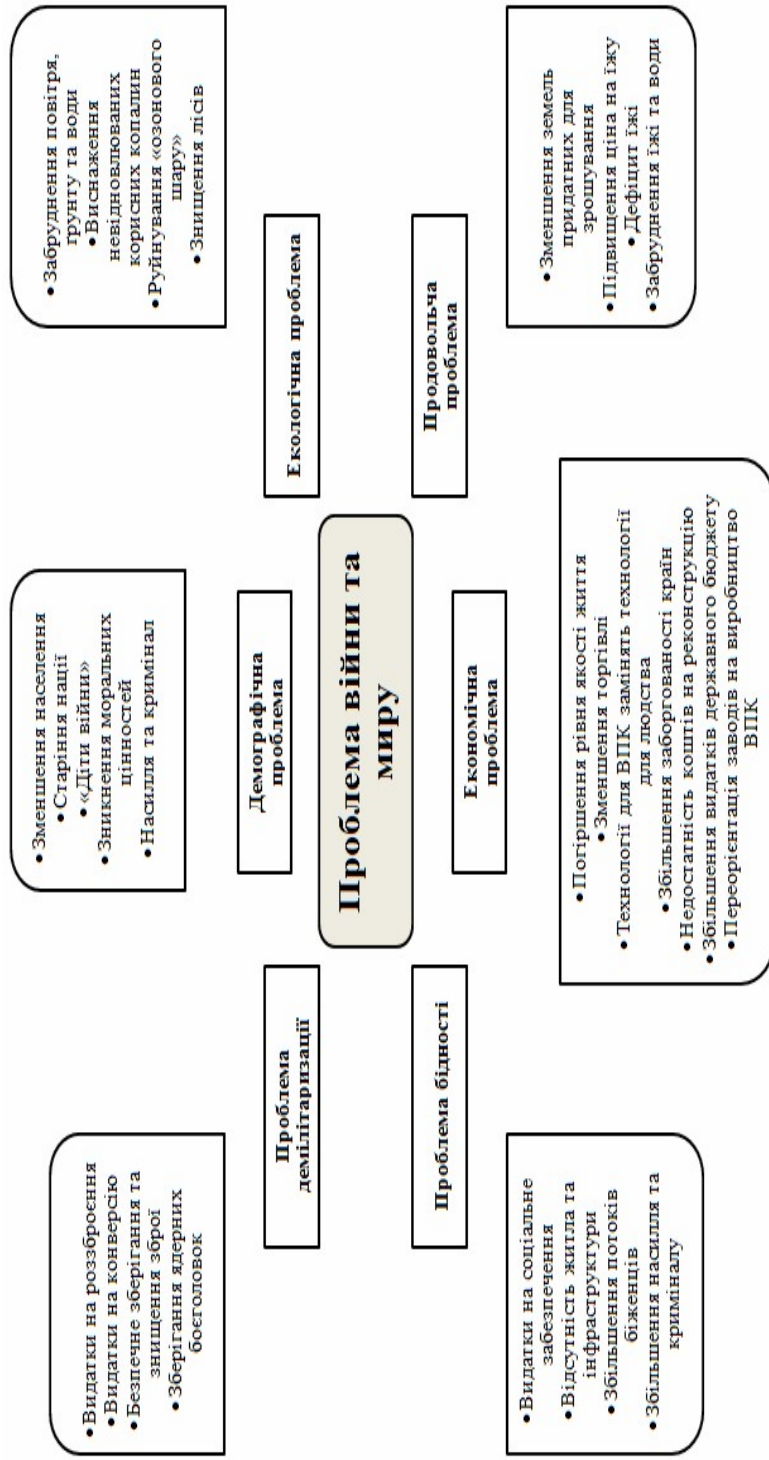

Рис. 4. Проблеми війни та миру крізь призму продуктованих ними наслідків
Джерело: [42]

Важливо також враховувати питання боргового навантаження на економіку, яке може актуалізуватись в процесі пошуку джерел залучення додаткових ресурсів для фінансування військових витрат [43; 44].

Висновки. В середині ХХ століття військові витрати були надмірними, зменшуючи залишковий запас виробничих ресурсів (капіталу і робочої сили), доступних для приватних і державних інвестицій, тим самим обмежуючи потенціал економічного розвитку. Відповідно до підходу ресурсного виснаження, наслідки більш високих рівнів військових витрат позначаються на обмеженні обсягів інвестицій і, отже, спричиняють нижчі темпи економічного зростання. Таким чином, головним результатом скорочення військових витрат, згідно логіки взаємозалежності базових макроекономічних індикаторів, стали б більші інвестиції та економічне зростання. Свідчення про ефект витіснення військових витрат ґрунтуються насамперед на емпіричному аналізі, що стосується змін у частці військових витрат у ВВП та частках ВВП інших категорій витрат. Представники класичної школи стверджують, що зростання військових витрат напевно загальмує економічне зростання. Цей довод ґрунтується на припущенні, що збільшення військових витрат означатиме зниження рівня приватних інвестицій та внутрішніх заощаджень, а також зниження споживання внаслідок скорочення сукупного попиту. Конкретне пояснення цьому таке: зростання рівня військових витрат приведе до зростання відсоткової ставки, що витіснить приватні інвестиції. Адепти кейнсіанського підходу стверджують, що зростання військового тягаря стимулює попит, збільшує купівельну спроможність і національний випуск, а також створює позитивні зовнішні ефекти. Згідно з теоріями ендогенного зростання, державні витрати мають важливий вплив на довгострокове економічне зростання, а ступінь їхнього впливу залежить від величини державного втручання і від різних складових державних витрат. Більше того, різні види державних витрат (наприклад, у розвиток державної інфраструктури, досліджень і розробок, а також в освіту, які нерідко розглядаються як суспільні товари, які мають позитивний вплив на економічне зростання) мають гетерогенний вплив на економічне зростання. Втім в умовах деформації формального й фактичного наповнення поняття «війна», а відтак способів її упередження й зростання витрат на підтримання миру, розглянуті підходи не відповідають сучасним запитам на достовірність отриманих теоретичних висновків.

Література.

1. Калдор М. Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху / пер. с англ. А. Апполонова, М. Дондуковскогo; ред. перевода А. Смирнов, В. Софронов. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. – 416 с.
2. Люткене Г. Современные концепции войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sovremennye-kontseptsii-voiny>
3. Павленко І.О. Світоглядні характеристики суб'єктів миру та війни / І.О. Павленко. – З.: Наддніпрянина. – 2015. – 325 с.
4. Duffield M. Post-modern conflict: warlords, post-adjustment states and private protection / M. Duffield // *Journal of Civil Wars*. – 1998. – Vol. 1. – P. 65-102.
5. Резникова Н.В. Проблемы глобальной макроэкономической взаимозависимости / Н.В. Резникова // *Modern Science — Moderní věda*. — Praha. — Česká republika, Nemoros. – 2016. – № 2. – P.52-55.
6. Іващенко О. А. Феномен фіскального федералізму в контексті цілей макроекономічної політики: роль податково-бюджетних регуляторів / О. А. Іващенко // *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. – 2014. – Вип. 7. – С. 91-98.
7. Smil V. *Global Catastrophes and Trends. The Next 50 Years* / V. Smil. – London: LonThe MIT Press Cambridge, Massachusetts, 2008. – 320 pp.
8. Mueller J. *The Remnants of War* / J. Mueller. – Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004. – 272 pp.
9. Іващенко О.А. Перспективи трансформації торговельних відносини України в контексті становлення нових центрів стратегічного партнерства / О.А. Іващенко, Н.В. Резнікова // *Економіка та держава*. – 2015. – № 9. – С. 6-11.
10. Іващенко О.А. Неозалежність української економіки як прояв викликів економічній безпеці: перспективи структурної трансформації та макроекономічної стабілізації / О.А. Іващенко, Н.В. Резнікова // *Економіка та держава*. – 2016. – № 2. – С. 4-8.
11. Wijeweera A. Military spending and economic growth in Sri Lanka: A time series analysis / A. Wijeweera, M. J. Webb // *Defence and Peace Economics*. – 2009. – Vol. 20(6). – P. 499-508.
12. Özsoy O. Defence spending and the macroeconomy: The case of Turkey / O. Özsoy // *Defence and Peace Economics*. – 2008. – Vol. 19(3). – P. 195-208.
13. Lee C. C. Do defence expenditures spur GDP? A panel analysis from OECD and Non-OECD countries / C. C. Lee, S. T. Chen // *Defence and Peace Economics*. – 2007. – Vol. 18(3). – P. 265-280.
14. Bas M. A. Military spending, investment and economic growth: Relaxing the linearity assumption / M. A. Bas // *Working Papers in the Language Sciences at the University of Rochester*. – 2005. – P. 1-36.
15. Cuaresma J. C. A non-linear defence-growth Nexus? Evidence from the US economy / J. C. Cuaresma, G. Reitschuler // *Defence and Peace Economics*. – 2004. – Vol. 15(1). – P. 71-82.

16. Halicioğlu F. Defense spending and economic growth in Turkey: An empirical application of new macroeconomic theory / F. Halicioğlu // *Review of Middle East Economics and Finance*. – 2004. – Vol. 2(3). – P. 193-201.
17. Abu B. S. Government expenditures, military spending and economic growth: Causality evidence from Egypt, Israel and Syria / B. S. Abu, Q. A. Abu // *Journal of Policy Modelling*. – 2003. – Vol. 25(6-7). – P. 567-583.
18. Atesoglu H. S. Defense spending promotes aggregate output in the United States: Evidence from cointegration analysis / H. S. Atesoglu // *Defence and Peace Economics*. – 2002. – Vol. 13(1). – P. 55-60.
19. Chowdhury A. R. A causal analysis of defense spending and economic growth / A. R. Chowdhury // *The Journal of Conflict Resolution*. – 1991. – Vol. 35(1). – P. 80-97.
20. Kollias C. A panel data analysis of the nexus between defence spending and growth in the European Union / C. Kollias, N. Mylonidis, S. Paleologou // *Defence and Peace Economics*. – 2007. – Vol. 18(1). – P. 75-85.
21. Yildirim J. Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries: A dynamic panel data analysis / J. Yildirim, S. Selami, Ö. Nadir // *Defence and Peace Economics*. – 2005. – Vol. 16(4). – P. 283-295.
22. Dakurah A. H. Defense spending and economic growth in developing countries: A causality analysis / A. H. Dakurah, S. P. Davies, R. K. Sampath // *Journal of Policy Modelling*. – 2001. – Vol. 23(6). – P. 651-658.
23. Dunne J. P. Defence Spending and Economic Growth in South Africa: A Supply and Demand Model / J. P. Dunne, E. Nikolaidou, A. Roux // *Defence and Peace Economics*. – 2000. – Vol. 11(4). – P. 573-585.
24. Benoit E. *Defense and Economic Growth in Developing Countries* / E. Betoit. – Boston, MA: Heath and Co., Lexington Books, 1973. – 326 pp.
25. Chletsos M. Defence Spending and Growth in Greece 1974-90: Some Preliminary Econometric Results / M. Chletsos, C. Kollias // *Applied Economics*. – 1995. – Vol. 27. – P. 883-890.
26. Lim D. Another look at Growth and Defence in Developed countries / D. Lim // *Economic Development and Cultural Change*. – 1983. – Vol. 31(2). – P. 377-384.
27. Smith J. S. Does defense spending really promote aggregate output in the United States? / J. S. Smith, M. H. Tuttle // *Defence and Peace Economics*. – 2008. – Vol. 19(6). – P. 435-447.
28. Murdoch J. The Impact of Defence and Non-Defence Public Spending on Growth in Asia and Latin America / J. Murdoch, C. R. Pi, T. Sandler // *Defence and Peace Economics*. – 1997. – Vol. 8. – P. 205-224.
29. Sezgin S. Country Survey X: Defence Spending in Turkey / S. Serzin // *Defence and Peace Economics*. – 1996. – Vol. 8. – P. 381-409.
30. Mintz A. Defense Expenditures, Economic Growth, and the 'Peace Dividend: A Longitudinal Analysis of 103 Countries / A. Mintz, R. T. Stevenson // *Journal of Conflict Resolution*. – 1995. – Vol. 39. – P. 283-305.
31. Mintz A. Theories of budgetary tradeoffs / A. Mintz, R. T. Stevenson // *Journal of Public Budgeting Accounting & Financial Management*. – 1995. – Vol. 7(4). – P. 586-612.
32. Alexander W. R. J. The impact of defence spending on economic growth: A multi-sectoral approach to defence spending and economic growth with evidence from developed economies / W. R. J. Alexander // *Journal of Defence Economics*. – 1990. – Vol. 2(1). – P. 39-55.
33. Anwar M. A. Defense Spending-Economic Growth Nexus: A Case Study of Pakistan / M. A. Anwar, Z. Rafique, S. A. Joiya // *Pakistan Economic and Social Review*. – 2012. – Vol. 50(2). – P. 163-182.
34. Dunne J. P. Military spending investment and economic growth in small industrialising economies / J. P. Dunne, E. Nikolaidou, R. Smith // *The South African Journal of Economics*. – 2002. – Vol. 70(5). – P. 789-790.
35. Pieroni L. Military expenditure and economic growth / L. Pieroni // *Defence and Peace Economics*. – 2009. – Vol. 20(4). – P. 327-339.
36. Faina R. Defense Spending, Economic Structure, and Growth: Evidence Among Countries and Over Time / R. Faina, P. Annez, L. Taylor // *Economic Development and Cultural Change*. – 1984. – Vol. 32. – P. 187-198.
37. Karagol E. The relationship between external debt, defence expenditures and GNP revisited: The case of Turkey / E. Karagol // *Defence and Peace Economics*. – 2006. – Vol. 17(1). – P. 47-57.
38. Knight M. The Peace Dividend: Military Spending Cuts and Economic Growth / M. Knight, N. Loayza, D. Villanueva // *IMF Staff Papers*. – 1996. – P. 1-44.
39. Wendt A. The agent structure problem in international relations theory / A. Wendt // *International Organization*. – 1987. – Vol. 41 (3). – P. 335-370
40. Рубцова М.Ю. Порівняльна та конкурентна переваги в міжнародному бізнесі: теоретико-методологічні підходи до пошуку їхнього синтезу [Електронний ресурс] / М.Ю. Рубцова, Н.В. Резнікова // *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. – 2016. – № 8. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ес_n/article/view/3516/3188
41. Філіпенко А.С. Міждисциплінарна методологія: базові принципи / А.С. Філіпенко [Електронний ресурс] // *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. – 2018. – №13. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ес_n/article/view/3283/2959
42. Резнікова Н. В. Глобальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин / Н. В. Резнікова. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2017. – 540 с.
43. Резнікова Н. В. Боргові важелі макроекономічної взаємозалежності: канали впливу на економічне зростання / Н. В. Резнікова // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2016. – № 13. – С. 5-11.

44. Резнікова Н. В. Нові контури боргової залежності: тригери кризових проявів в умовах глобальної взаємозалежності / Н. В. Резнікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 15. – С. 5–12.

References.

1. Kaldor, M. (2015), *Novyye i staryye voyny: organizovannoye nasiliye v global'nyu epokhu* [New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era], Izdatel'stvo Instituta Gaydara, Moskva, Rossiya
2. Lutken, G. (2011), "Modern concepts of war", available at: <http://www.dissercat.com/content/sovremennye-kontseptsii-voiny> (Accessed 18 Sep 2019)
3. Pavlenko, I. (2015), *Svitohlyadni kharakterystyky sub'yektiv myru ta viyny* [World outlook characteristics of the subjects of peace and war], Naddnipryanshchyna, Zaporizhzhya, Ukraine.
4. Duffield, M. (1998), "Post-modern conflict: warlords, post-adjustment states and private protection", *Journal of Civil Wars*, vol. 1, pp. 65-102.
5. Reznikova, N. (2016), "Challenges of global macroeconomic interdependence", *Modern Science – Moderní věda*, vol. 2, pp. 52–55..
6. Ivashchenko, O. (2014), "The phenomenon of fiscal federalism in the context of macroeconomic policy objectives: the role of fiscal regulators", *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 7, pp. 91–98.
7. Smil, V. (2008), *Global Catastrophes and Trends. The Next 50 Years*, LonThe MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, UK.
8. Mueller, J. (2004), *The Remnants of War*, Cornell University Press, Ithaca, NY, US.
9. Ivashchenko, O. and Reznikova, N. (2015), "The Prospects of Ukraine's Trade Relations' Transformation in Context of Growing Economic Power of Developing Countries as New Centers of Strategic Partnership", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 9, pp. 6-11.
10. Ivashchenko, O. and Reznikova, N. (2016), "Neo-Dependence of the Ukrainian Economy as a Manifestation of Challenges to Economic Security: Prospects of Structural Transformation and Macroeconomic Stabilization", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 4–8.
11. Wijeweera, A. and Webb, M. J. (2009), "Military spending and economic growth in Sri Lanka: A time series analysis", *Defence and Peace Economics*, vol. 20, no. 6, pp. 499-508.
12. Özsoy, O. (2008). "Defence spending and the macroeconomy: The case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, vol. 19, no. (3), pp. 195-208.
13. Lee, C. C. and Chen, S. T. (2007), "Do defence expenditures spur GDP? A panel analysis from OECD and Non-OECD countries", *Defence and Peace Economics*, vol. 18, no. 3, pp. 265-280.
14. Bas, M. A. (2005), "Military spending, investment and economic growth: Relaxing the linearity assumption", *Working Papers in the Language Sciences at the University of Rochester*, pp. 1–36.
15. Cuaresma, J. C. and Reitschuler, G. (2004), "A non-linear defence-growth Nexus? Evidence from the US economy", *Defence and Peace Economics*, vol. 15, no. 1, pp. 71–82.
16. Halicioglu, F. (2004), "Defense spending and economic growth in Turkey: An empirical application of new macroeconomic theory", *Review of Middle East Economics and Finance*, vol. 2, no. 3, pp. 193-201.
17. Abu, B. S. and Abu, Q.A. (2003), "Government expenditures, military spending and economic growth: Causality evidence from Egypt, Israel and Syria", *Journal of Policy Modelling*, vol. 25, no. 6–7, pp. 567–583.
18. Atesoglu, H. S. (2002), "Defense spending promotes aggregate output in the United States: Evidence from cointegration analysis", *Defence and Peace Economics*, vol. 13, no. 1, pp. 55–60.
19. Chowdhury, A. R. (1991), "A causal analysis of defense spending and economic growth", *The Journal of Conflict Resolution*, vol. 35, no. 1, pp. 80–97.
20. Kollias, C., Mylonidis, N. and Paleologou, S. (2007), "A panel data analysis of the nexus between defence spending and growth in the European Union", *Defence and Peace Economics*, vol. 18, no. 1, pp. 75–85.
21. Yildirim, J., Selami, S. and Nadir, Ö. (2005), "Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries: A dynamic panel data analysis", *Defence and Peace Economics*, vol. 16, no. 4, pp. 283-295.
22. Dakurah, A. H., Davies, S. P. and Sampath, R. K. (2001), "Defense spending and economic growth in developing countries: A causality analysis", *Journal of Policy Modelling*, vol. 23, no. 6, pp. 651–658.
23. Dunne, J. P., Nikolaidou, E. and Roux, A. (2000), "Defence Spending and Economic Growth in South Africa: A Supply and Demand Model", *Defence and Peace Economics*, vol. 11, no. 4, pp. 573-585.
24. Benoit, E. (1973), *Defense and Economic Growth in Developing Countries*, Heath and Co., Lexington Books, Boston, MA, US.
25. Chletsos, M. and Kollias, C. (1995), "Defence Spending and Growth in Greece 1974-90: Some Preliminary Econometric Results", *Applied Economics*, vol. 27, pp. 883-890.
26. Lim, D. (1983), "Another look at Growth and Defence in Developed countries", *Economic Development and Cultural Change*, vol. 31, no. 2, pp. 377-384.
27. Smith, J. S. and Tuttle, M. N. (2008), "Does defense spending really promote aggregate output in the United States?", *Defence and Peace Economics*, vol. 19, no. 6, pp. 435-447.
28. Murdoch, J., PI, C. R. and Sandler, T. (1997), "The Impact of Defence and Non-Defence Public Spending on Growth in Asia and Latin America", *Defence and Peace Economics*, vol. 8. – P. 205-224.
29. Sezgin, S. (1996), "Country Survey X: Defence Spending in Turkey", *Defence and Peace Economics*, vol. 8, pp. 381-409.

30. Mintz, A. and Stevenson, R. T. (1995), "Defense Expenditures, Economic Growth, and the 'Peace Dividend: A Longitudinal Analysis of 103 Countries", *Journal of Conflict Resolution*, vol. 39, pp. 283-305.
31. Mintz, A. and Stevenson, R. T. (1995), "Mintz A. Theories of budgetary tradeoffs", *Journal of Public Budgeting Accounting & Financial Management*, vol. 7, no. 4, pp. 586-612.
32. Alexander, W. R. J. (1990), "The impact of defence spending on economic growth: A multi-sectoral approach to defence spending and economic growth with evidence from developed economies", *Journal Defence Economics*, vol. 2, no. 1, pp. 39-55.
33. Anwar, M. A., Rafique, Z. and Joiya, S. A. (2012), "Defense Spending-Economic Growth Nexus: A Case Study of Pakistan", *Pakistan Economic and Social Review*, vol. 50, no. 2, pp. 163-182.
34. Dunne, J. P., Nikolaidou, E. and Smith, R. (2002), "Military spending investment and economic growth in small industrialising economies", *The South African Journal of Economics*, vol. 70, no. 5, pp. 789-790.
35. Pieroni, L. (2009), "Military expenditure and economic growth", *Defence and Peace Economics*, vol. 20, no. (4), pp. 327-339.
36. Faini, R., Annez, P. and Taylor, L. (1984), "Defense Spending, Economic Structure, and Growth: Evidence Among Countries and Over Time", *Economic Development and Cultural Change*, vol. 32, pp. 187-198.
37. Karagol, E. (2006), "The relationship between external debt, defence expenditures and GNP revisited: The case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, vol. 17, no. 1, pp. 47-57.
38. Knight, M., Loayza, N. and Villanueva, D. (1996), "The Peace Dividend: Military Spending Cuts and Economic Growth", *IMF Staff Papers*, pp. 1-44.
39. Wendt, A. (1987), "The agent structure problem in international relations theory", *International Organization*, vol. 41, no. 3, pp. 335-370
40. Rubtsova, M. and Reznikova, N. (2016), "Comparative and competitive advantages in international business: theoretical and methodological approaches to the search for their synthesis", *International Relations. Series "Economic Sciences"*, [Online], vol. 8, available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3516/3188 (Accessed 20 Sep 2019)
41. Philipenko, A. S. (2018), "Interdisciplinary methodology: basic principles", *International Relations. Series "Economic Sciences"*, [Online], vol. 13, available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3283/2959 (Accessed 24 Sep 2019)
42. Reznikova, N. (2017), Hlobal'ni problemy svitovoho hospodarstva i mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn [Global problems of the general government and international economic problems], TOV «Vydavnytstvo «Konsul'tant», Kyiv, Ukraine.
43. Reznikova, N. (2016), "Debt levers of macroeconomic interdependence: channels of influence on economic growth", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp. 5-11.
44. Reznikova, N. (2016), "New contours of debt dependence: triggers of crisis manifestations in conditions of global interdependence", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 5-12.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2019 р.